

Zarys historii polskich zbiorów Biblioteki i Archiwum Instytutu Hoovera w Kalifornii

Hoover Institution on War, Revolution and Peace (Instytut Wojny, Rewolucji i Pokoju im. Hoovera) przy Uniwersytecie Stanforda został założony w 1919 r. przez najślawniejszego absolwenta tej uczelni a późniejszego trzydziestego pierwszego prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki (1929-33) Herberta Hoovera. Celem tej prywatnej placówki było stworzenie zbioru książek i dokumentów dotyczących I wojny światowej oraz pomocy humanitarnej i gospodarczej udzielanej Europie przez Stany Zjednoczone po wojnie. Instytut rozwinął się szybko i wkrótce zaczęto gromadzić w nim materiały poświęcone przemianom społecznym, politycznym i ekonomicznym, które dokonywały się od początku XX stulecia. Powstała przy nim zarówno biblioteka, jak i archiwum. Obecnie stanowi on głównie ośrodek naukowy zajmujący się badaniami zagadnień amerykańskich i międzynarodowych.

Biblioteka Instytutu Hoovera zawiera około 800 000 publikacji. Jest w tym ok. 40 000 pozycji polskich bądź dotyczących Polski. Do 2001 r. biblioteka była dwa razy większa niż obecnie (posiadała ok. 1 600 000 pozycji), ale w ramach reorganizacji przekazano połowę zbioru, głównie wydawnictwa z drugiej połowy XX w., do magazynów Biblioteki Uniwersytetu Stanforda (Stanford Libraries)¹. W rezultacie tych przesunięć, podyktowanych głównie brakiem miejsca dla ciągle napływających nabytków archiwalnych, biblioteka placówki stała się zamkniętym zbiorem historycznym, a księżnica uniwersytecka przejęła zakupy nowych publikacji. Z polskich materiałów bibliotecznych pozostających w magazynach Biblioteki Instytutu Hoovera wymienić należy bogate zbiory druków propagandowych przygotowanych na konferencję wersalską, jak i wydawnictwa emigracyjne z lat 1939-1989. W archiwum instytutu znajdują się też duże zbiory druków podziemnych z okresu II wojny światowej, powstania warszawskiego i pierwszych lat powojennych², a także prasa i druki zwarte ery „Solidarności”.

Biblioteka nie posiada odrębnych polskich księgozbiorów prywatnych czy instytucjonalnych. Napływające księgozbiory, takie jak Ambasady RP w Waszyngtonie, Stanisława Mikołajczyka, Stefana Korbońskiego, „Lwowskiej Fali” z Londynu, Józefa Frejlichy i wiele innych,

¹ Na temat poloników w zbiorach biblioteki uniwersyteckiej piszą w niniejszym tomie Barbara Krupa i Margarita Nafpaktitis w artykule *Polonika w Bibliotece Uniwersytetu Stanforda w Kalifornii: unikalne kolekcje, trudności w gromadzeniu i udostępnianiu*.

² Materiały te znajdują się w Polish Subject Collection (oryginały), w zbiorze Jana Karskiego (mikrofilmy), oraz w bibliotece instytutu (kopie fotograficzne). Częściowy spis tych materiałów znajdujemy w pracy: W. Sworakowski, *List of the Polish Underground Collection (1939-1945) in the Hoover Library, Stanford, CA 1948*, supplemented and revised, by H. Sworakowska, Stanford 1961). Oryginały prasy i druków z powstania warszawskiego, jak i podziemne wydawnictwa antykomunistyczne znajdujące się w Polish Subject Collection pochodzą ze zbiorów Władysława Chojnackiego. Rejestr tych ostatnich to: W. Chojnacki, *Bibliografia polskich publikacji podziemnych wydanych pod rządami komunistycznymi w latach 1939-1941 i 1944-1953*. *Czasopisma, druki zwarte, druki ulotne*, Warszawa 1996.

były doraźnie sortowane pod względem tematycznej przydatności (historia i polityka od początku XX w.), a materiały o tematyce odbiegającej od profilu placówki oddawano do biblioteki uniwersyteckiej bądź do pobliskiej księgarni Jerzego i Ireny Szwece, znajdującej się w Palo Alto, a później – w Redwood City³. Większość tych książek prawdopodobnie została w latach 90. przekazana w rodzinne strony I. Szwece (Wołynianka czesko-ukraińskiego pochodzenia) – do nowo powstałego uniwersytetu w Łucku. Dublety w bibliotece instytutu praktycznie już nie występują. Obecnie mamy ok. 200 zbędnych tytułów z biblioteki Ambasady RP w Waszyngtonie, którymi może zainteresuje się Konsulat Generalny RP w Los Angeles. Posiadamy także tysiące rzadkich tytułów książek i czasopism, ale większości z nich nie opatrzone wpisami własnościowymi, więc ustalenie proveniencji tych publikacji jest już praktycznie niemożliwe.

W przeciwieństwie do biblioteki archiwum to żywa i rosnąca część zbiorów Instytutu Hoovera. Składa się ono z ok. 6500 zespołów archiwalnych, w tym przynajmniej 400 polskich. Zespoły archiwalne zajmują około 40 kilometrów pótek (w tym około dwa kilometry z polskimi zbiorami)⁴. Dokumentacja spraw polskich znajduje się również w wielu zespołach *stricte* niepolskich. Dobry przykład stanowią paryskie archiwa carskiej policji, Ochrony, bogate w takie materiały jak listy gończe, fotografie, przechwycona korespondencja zagraniczna polskich działaczy niepodległościowych z Józefem Piłsudskim na czele⁵.

W historii polskich zbiorów należy odnotować trzy ważne etapy. Pierwszy z nich wiąże się z wieloletnią przyjaźnią H. Hoovera z Ignacym Paderewskim, przyjaźnią, która spowodowała, że amerykański polityk darzył Polskę i Polaków szczególną sympatią, a sprawom polskim przyznał specjalny wymiar i miejsce w instytucie. Do spotkania obydwu mężów stanu doszło po raz pierwszy w lutym 1896 r., podczas *tournée* koncertowego mistrza w Kalifornii. H. Hoover, wtedy student czwartego roku Uniwersytetu Stanforda, zaproponował I. Paderewskiemu występ w pobliskim San Jose. Część dochodu miała wspomóc kasę samorządu studenckiego. Niestety złe zaplanowanie terminu spowodowało, że nie sprzedano wystarczającej liczby biletów, więc nie było z czego zapłacić pianiście wcześniej ustalonego honorarium. Mistrz darował studentowi dług i szybko zapomniał o całej sprawie; H. Hoover zapamiętał wspaniałomyślny gest na całe życie. W 1919 r., gdy spotkali się w Paryżu na konferencji pokojowej, amerykański polityk przypomniał I. Paderewskiemu ich pierwsze spotkanie i zadeklarował chęć symbolicznego odwzajemnienia się przez pomoc dla Polski. H. Hoover był wtedy dyrektorem Amerykańskiej Administracji Pomocy (American Relief Administration - ARA), federalnej agencji niosącej wsparcie wyniszczonym przez wojnę narodom i krajom Europy. Pomoc żywnościowa, odzieżowa, zdrowotna, transportowa (lokomotywy) i surowcowa dla Polski i Polaków administrowana przez H. Hoovera uratowała od chorób i śmierci głodowej setki tysięcy osób, szczególnie tych najmłodszych. Bez niej Polska nie przetrwałaby trudnego okresu po I wojnie światowej i bolszewickiej nawałnicy. W 1922 r. wdzięczni Polacy postawili na Krakowskim Przedmieściu pomnik H. Hoovera, a jego samego oraz prezydenta Woodrowa

³ Szwece Slavic Books została zlikwidowana w 2010 r.

⁴ Pierwszą publikacją o instytucie i jego polskich zbiorach był artykuł Edmunda Osmańczyka *Biblioteka Hoovera i jej Polonica* w „Materiałach” Instytutu Zachodniego z 1957 r. (t. 2, s. 426-439), dotyczący głównie zbioru Włodzimierza Wiskowskiego z lat 1914-1919. Obszerny, aczkolwiek już niepełny przewodnik po polskich zbiorach archiwalnych to opracowanie Władysława Stępnika: *Archiwalia polskie w zbiorach Instytutu Hoovera Uniwersytetu Stanforda*, Warszawa 1997. Od kilku lat wszystkie opracowane zespoły, kolekcje i spuścizny Instytutu Hoovera znajdują się na stronie: *Online Archive of California (OAC)*, [online] <http://www.oac.cdlib.org/> [dostęp 10.11.2017].

⁵ Dodatkowe informacje o polonikach w zbiorze Ochrony znajdują się w artykule: L. Zasztowt, M. Sikiński, *Dwie rosyjskie kolekcje w zbiorach Archiwum Instytutu Hoovera Uniwersytetu Stanforda*, „Przegląd Wschodni” 2000, t. 7, z. 1 (25), s. 159-182.

Wilsona uczynili honorowymi obywatelami Polski. Pomnik Wdzięczności Ameryce dłuta Xawerego Dunikowskiego nie przetrwał II wojny światowej. W 1992 r. z pomocą dyrekcji Zamku Królewskiego instytut postawił na skwerze Hoovera kamień pamiątkowy, ale monument nadal czeka na rekonstrukcję, choć jego miejsce zajmuje dziś bar!

W okresie międzywojennym głównym dostawcą książek i czasopism dla instytutu, a niekiedy i archiwaliów dokumentujących polityczny i społeczny rozwój odrodzonej Polski, był Stanisław Jan Arct, znany księgarz i wydawca warszawski. Choć kontakty z nim zostały przerwane w okresie II wojny, nawiązano je znów we wczesnych latach powojennych. Pod koniec lat 40. S.J. Arct niejednokrotnie przemycił podziemne druki antykomunistyczne, używając ich jako opakowania do komunistycznych publikacji i w ten sposób maskując.

Drugim ważnym etapem rozwojowym w historii zbiorów polskich Instytutu Hoovera była akwizycyjna misja Jana Karskiego do Europy w 1946 r. Bohaterski kurier Polskiego Państwa Podziemnego doczekał się kilku monografii, ale żadna nie odnotowuje związków emisariusza z Instytutem Hoovera⁶. H. Hoover znał J. Karskiego jako sekretarza Jana Ciechanowskiego, ambasadora RP w Waszyngtonie (kontakty nawiązali jeszcze podczas konferencji wersalskiej), a także – jako autora *Courier from Poland: The Story of a Secret State* (Boston 1944)⁷, w latach 1944-45 bestsellera na rynku amerykańskim, wpadł więc na pomysł, aby zatrudnić go w charakterze przedstawiciela instytutu do nawiązywania kontaktów z polskimi władzami cywilnymi i wojskowymi, jak i środowiskami emigracyjnymi. Akcja ta miała mieć na celu zaferowanie im możliwości złożenia swojego dorobku archiwalnego i wydawniczego w odległej i politycznie bezpiecznej Kalifornii. Ofertę tę J. Karski przyjął bardzo chętnie. Jego półroczny pobyt w Londynie, Paryżu i we Włoszech związany ze spotkaniami z przywódcami politycznymi, wojskowymi i społecznymi polskiej diaspory wojennej był wielkim sukcesem i w szybkim tempie doprowadził do ogromnego powiększenia polskich zasobów bibliotecznych i archiwalnych instytutu. Emisariusz zaangażował do pomocy weterana Armii Krajowej i byłego więźnia obozu Auschwitz Józefa Garlińskiego, przyszłego emigracyjnego historyka II wojny światowej. Kontynuował on pracę akwizycyjną dla Instytutu Hoovera jeszcze przez dwa lata po powrocie J. Karskiego do Stanów.

Spotkania kuriera z gen. Władysławem Andersem zaowocowały przejściem przez instytut zbiorów Biura Dokumentów II Korpusu. W materiałach tych znajduje się ok. 20 000 relacji więźniów i zesłańców Gułagu z lat 1939-1941. Większość wymienionych dokumentów to krótkie ankiety na jedną lub dwie strony, ale w kolekcji tej jest również sporo opisów i wspomnień o objętości od kilkudziesięciu do kilkuset stron. Akta Biura Dokumentów zostały zmikrofilmowane w końcu lat 90. wraz z innymi polskimi zespołami archiwalnymi z okresu II wojny i przekazane przez Instytut Hoovera do Polski. Trafiły do Archiwum Akt Nowych, które udostępnia je na swojej stronie internetowej⁸. W stycz-

⁶ Związki te przedstawia dopiero Nicholas Siekierski w artykule: *Jan Karski i Instytut Hoovera*, „Archeion” 2011, t. 112, s. 153-161.

⁷ Wydanie krajowe ukazało się dopiero w 1999 r. w Warszawie w przekładzie Waldemara Piaseckiego pt. *Tajne państwo. Opowieść o polskim Podziemiu*.

⁸ Zob. *Szukaj w Archiwach*, [online] <http://www.szukajwarchiwach.pl/> [dostęp 03.07.2017]. Ogólny opis dokumentacji dotyczącej martyrologii Polaków w Związku Sowieckim, jak i systemu uporządkowania tych materiałów został podany w artykule M. Siekierskiego: *Hoover Institution's Polish Collections: An Overview and a Survey of Selected Materials on Polish-Soviet Relations*, „Polish Review” 1988, Vol. 33, No 3, s. 325-341. Szczegółową charakterystykę dokumentów znajdujących się w dwóch związanych z tą tematyką zbiorach zawiera opracowanie Mirosława Filipiaka: *Archiwalia Ambasady RP w Moskwie-Kujbyszewie (1941-1943) i Ministerstwa Informacji i Dokumentacji (1939-1945) w zbiorach Instytutu Hoovera Uniwersytetu Stanforda*, Warszawa 2002.

niu 2017 r. instytut podpisał z nowo powstałym Ośrodkiem Badań nad Totalitaryzmem im. Witolda Pileckiego w Warszawie umowę, która ma zapewnić czytelne transkrypcje relacji, ich indeksację oraz tłumaczenia na język angielski. Unikalny materiał dotyczący martyrologii narodu polskiego w czasie II wojny wreszcie doczeka się pełniejszego wykorzystania w kraju i za granicą.

Zupełnie nieznaną epizod związany z akwizyorską misją J. Karskiego to sprawa Biblioteki Polskiej w Paryżu z lat 1946-1948. Polska inteligencja we Francji czuła się zagrożona sowiecką okupacją Europy Wschodniej, wzrostem notowań komunistów we Francji i Włoszech, jak i powojenną biedą. Szukała więc sposobu na ocalenie zebranych materiałów. Po spotkaniu z emisariuszem dyrektor biblioteki, Franciszek Pułaski, zadeklarował chęć i gotowość przeniesienia zbiorów (jak i swojej przeprowadzki wraz z rodziną) do Stanford. O sprawach takiej skali J. Karski nie mógł decydować sam, więc polecił F. Pułaskiemu nawiązanie kontaktu z dyrekcją instytutu oraz z samym H. Hooverem. Korespondencja i memoriały w tej sprawie zachowały się w wewnętrznym archiwum placówki⁹. F. Pułaski odwiedził H. Hoovera w Nowym Jorku i przedstawił mu swój plan ratowania biblioteki. Amerykański polityk miał postarać się o pół miliona dolarów pożyczki rządowej, aby stworzyć fundusz pozwalający na utrzymanie księżnicy. Zbiory miałyby być przesłane do Kalifornii transportem liczącym 800 skrzyń. Dyrekcja instytutu i prezydent H. Hoover długo rozważali propozycję F. Pułaskiego. Zwracano uwagę na to, że uzyskanie pół miliona dolarów od Kongresu było mało prawdopodobne i że przypuszczalnie trzeba by wnieść nowy budynek, bo siedziba instytutu, Hoover Tower, szybko zapełniała się powojennymi nabytkami z całego świata. Jako najważniejszy argument wysuwano jednak fakt, że większość zbiorów Biblioteki Polskiej dotyczyła wieku XIX i wcześniejszych, co nie mieściło się w profilu gromadzenia instytutu. Ostrożna reakcja H. Hoovera nieco ostudziła zapał F. Pułaskiego, a czas rozwiązał problem. W 1948 r. powstało NATO i uruchomiono Plan Marshalla, co znacznie poprawiło nastroje i sytuację gospodarczo-polityczną na zachodzie Europy. Jeszcze w październiku tegoż roku słynny mediewista Oskar Halecki napisał do dyrekcji instytutu list popierający plan F. Pułaskiego, ale sprawa była już wtedy nieaktualna. Biblioteka Polska w Paryżu pozostała tam, gdzie powstała i pozostać była powinna.

Większość polskich nabytków archiwalnych, które dotarły do Instytutu Hoovera na skutek II wojny, zawarta była w trzech dużych depozytach Rządu RP na Uchodźstwie. Pierwszy z nich, z połowy 1946 r., to depozyt ambasadora J. Ciechanowskiego. Zbiory te składały się głównie z archiwów i bibliotek Ambasady RP w Waszyngtonie, Londynie, oraz Moskwie-Kujbyszewie. Materiały te przesłano z Waszyngtonu. Drugi depozyt, też z 1946 r. – generała Wł. Andersa – stanowiły archiwa wspomnianego Biura Dokumentów II Korpusu i Armii Polskiej na Wschodzie, które dotarły do Stanford (w skrzyniach po amunicji) z Kairu i Rzymu. Trzeci depozyt, znacznie późniejszy, bo z 1959 r., przekazany przez ministra spraw zagranicznych Aleksandra Zawiszę, to archiwa MSZ i Ministerstwa Informacji i Dokumentacji, zawierające m.in. kolejne kilkanaście tysięcy relacji Polaków o sowieckich więzieniach i deportacjach. Archiwa te zmagazynowano w Dublinie. Irlandia aż do 1970 r. nie uznawała PRL, więc wspomniane zbiory były tam bezpieczne, lecz pod koniec lat 50. brakowało już środków na opłatę czynszu. Umowy depozytowe podpisano na 20 lat. Archiwa miały zostać przekazane do kraju, jeśli Polska

⁹ Hoover Institution Records, Box 46B. Ten epizod w historii polskich zbiorów poza granicami kraju zasługuje na osobne opracowanie.

odzyska niepodległość w tym terminie, albo przejść na własność instytutu, jeżeli to nie nastąpi – co też się stało.

W latach 60. i 70. nastąpił duży napływ zbiorów emigracyjnych, takich jak archiwum i zbiory premiera S. Mikołajczyka, Delegata Rządu na Kraj S. Korbońskiego oraz J. Frejlicha, ekonomisty i historyka, pracownika Konsulatu RP i Polskiego Centrum Informacyjnego w Nowym Jorku, największego kolekcjonera polskich druków socjalistycznych w Stanach. W placówce pracowało kilku wybitnych Polaków: dyplomata i późniejszy dyrektor Biblioteki i Archiwum Instytutu Hoovera Witold Sworakowski¹⁰, bibliograf czasopism emigracyjnych (założyciel jednoosobowego instytutu American-Polish Documentation Studio w San Jose, California), i poeta Jan Kowalik¹¹, Ryszard Wraga, as wywiadu II RP na Rosję Sowiecką¹², jak i Wiktor Sukiennicki, profesor prawa Uniwersytetu Stefana Batorego (nauczyciel Czesława Miłosza), a na emigracji – autor monumentalnej monografii o Europie Środkowo-Wschodniej w latach I wojny światowej¹³. Także i ich spuścizny powiększyły zasoby instytutu. Po przejściu na emeryturę W. Sworakowskiego w latach 1969-81 dyrektorem biblioteki i archiwum tej placówki był politolog polskiego pochodzenia Richard Staar, specjalista od spraw polskich i sowieckich¹⁴.

Trzeci ważny etap w historii zbiorów polskich Instytutu Hoovera to narodziny „Solidarności”. Polacy stali się pierwszym i na długo jedynym narodem bloku sowieckiego aktywnie walczącym o niepodległość. Zainteresowanie Polską w tym czasie w Ameryce wzrosło ogromnie. Znalazły się dodatkowe środki na polskie zbiory. Autor niniejszego artykułu, Maciej Siekierski, jest w Stanach od dziecka, a w Stanford pracuje od przeszło 35 lat. Posadę dostał jeszcze przed ukończeniem swojego doktoratu na Uniwersytecie Kalifornijskim w Berkeley, dwa tygodnie po ogłoszeniu przez gen. Wojciecha Jaruzelskiego stanu wojennego. Początkowo praca M. Siekierskiego koncentrowała się na gromadzeniu i rejestrowaniu materiałów drugiego obiegu wydawniczego. Duże zbiory tych wydawnictw instytut uzyskał dzięki swym „tajnym współpracownikom”, takim jak: prof. Władysław Chojnacki z Polskiej Akademii Nauk, dr Andrzej Paluchowski z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, prof. Andrzej Paczkowski, wtedy jeszcze pracownik PAN, jeden z organizatorów Archiwum Solidarności (1983). Za granicą placówka współpracowała z redaktorem Jerzym Giedroyciem z Paryża i dr. Zdzisławem Jagodzińskim z Biblioteki Polskiej Polskiego Ośrodka Społeczno-Kulturalnego w Londynie. Pod koniec 1989 r. instytut posiadał największy chyba wtedy na świecie zbiór niezależnej prasy i druków zwartych. Kolekcję tę zamknięto w 1991 r., gdyż nie widziano celu dalszego konkuro-

¹⁰ O W. Sworakowskim (1903-1979) zob. obszerniej w artykule M. Siekierskiego: *Historical Harvest*, „Hoover Digest” 2017, Nr 1, s. 209-218.

¹¹ J. Kowalik (1910-2001), prawdziwe nazwisko Jan Ślawiczek, pozostawił po sobie pięciotomową *Bibliografię czasopism polskich wydanych poza granicami Kraju od września 1939 roku* (Lublin 1976-1988). Jego archiwum trafiło do Instytutu Hoovera, a bogate zbiory prasy, w dużym stopniu dublujące zbiory placówki, J. Kowalik przekazał Bibliotece Towarzystwa Chrystusowego dla Polonii Zagranicznej im. ks. Jana Jabłońskiego TChr w Poznaniu.

¹² Prawdziwe personalia R. Wragi to Jerzy Niezbrzycki (1902-1968).

¹³ Zob. W. Sukiennicki, *East Central Europe during World War I: from Foreign Domination to National Independence*. Vol. 1-2, ed. by M. Siekierski, preface by Cz. Miłosz, Boulder 1984. Wspomnienie M. Siekierskiego o W. Sukiennickim (1901-1983) – zob. „Przegląd Wschodni” 2017, t. 14, z. 3 (55), s. 645-651.

¹⁴ R. Staar urodził się w 1923 r. w Warszawie jako Ryszard Gwiazdowski. Przed objęciem stanowiska w Instytucie Hoovera służył w wojsku i wywiadzie USA. W latach 1981-83 z nominacji prezydenta R. Reagana był ambasadorem amerykańskim prowadzącym rozmowy rozbrojeniowe z ZSRS w Wiedniu. Sporo informacji o Instytucie Hoovera zawierają jego wspomnienia: R.F. Staar, *Born under a lucky star : reminiscences*, Lanham-New York-Oxford 2002.

wania z rosnącymi zbiorami w Polsce, np. KARTY czy Biblioteki Narodowej. Instytut nadal posiada jednak liczący się zbiór, szczególnie po otrzymaniu w 1991 r. zasobów redakcyjnych Komitetu Obrony Robotników (prosto z piwnicy ówczesnego prezydenta Warszawy Stanisława Wyganowskiego) i archiwum prasowego „Tygodnika Mazowsze”, które prowadziła Joanna Szczęsna. Przechowywano je bezpiecznie w garażu w pobliżu mokotowskiej willi gen. W. Jaruzelskiego. Niedawno otrzymane archiwa nowojorskie Ireny Lasoty i Erica Chenowetha, dyrektorów Instytutu na Rzecz Demokracji w Europie Wschodniej (IDEE), stanowiły znaczne uzupełnienie zbiorów¹⁵.

Poza bibułą jednym z najważniejszych nabytków polskich instytutu w latach 80. było archiwum Leopolda Tyrmanda, przekazane przez wdowę po pisarzu. Zawiera ono między innymi oryginał *Dziennika 1954*. Jego wydanie krajowe z 1999 r. w opracowaniu Henryka Dasko¹⁶ wydrukowano na podstawie kserokopii przesłanej przez placówkę do Instytutu Badań Literackich w Warszawie.

Wobec prawie zupełnie załamania się w tamtym czasie dystrybucji książek w Polsce i w ogóle w całym dawnym bloku sowieckim, i to właśnie w tak przełomowym okresie bardzo obfitej produkcji druków i dokumentów życia politycznego i społecznego, dyrekcja instytutu postanowiła otworzyć swoje wschodnioeuropejskie biuro akwizycyjne w Warszawie. Jego prowadzenie powierzono kuratorowi zbiorów europejskich, M. Siekierskiemu. Funkcjonowało ono w latach 1991-1993. Nawiązana wówczas współpraca z księgarnią „Lexicon” była bardzo korzystna dla instytutu, a jej właściciel, Maciej Woliński, okazał się godnym następcą S.J. Arcta. Poza gromadzeniem najnowszych wydawnictw i druków społeczno-politycznych Biuro Warszawskie stwarzało doskonałą okazję do zawierania kontaktów z instytucjami polskimi i spadkobiercami prywatnych archiwów i kolekcji z okresu PRL. Warto tu wspomnieć aukcję na cele charytatywne zorganizowaną przez Marię Kiszczakową w 1991 r. w Hotelu Europejskim, podczas której instytut nabył między innymi mundur gen. Czesława Kiszczaka i legitymację Niezależnego Samorządowego Związku Zawodowego „Solidarność” nr 1 należąca do Zbigniewa Bujaka. Ale tego rodzaju rekwizyty, przewidziane głównie jako materiał wystawienniczy, były bardzo nietypowe. Najbardziej liczył się papier. Dotarły wtedy do Stanford fragmenty, niekiedy spore, prywatnych archiwów niektórych prominentów PRL: Bolesława Bieruta, Zygmunta Berlinga, Jakuba Bermana, Władysława Gomułki, Henryka Jabłońskiego, Stefana Jędrychowskiego, Edwarda Osóbki-Morawskiego, Mariana Spychalskiego czy Romana Zambrowskiego. Były to czasy, gdy polskie państwowe instytucje nie wyrażały specjalnego zainteresowania takimi materiałami, a i spadkobiercy z archiwami państwowymi nie chcieli mieć nic wspólnego. Niekiedy kolekcje tego typu wędrowały po prostu na makulaturę. Ludzie władzy PRL po prostu nie byli skłonni, aby cokolwiek przekazywać do archiwów państwowych. Tym samym gdy instytut przyjmował ich papiery do swego archiwum, ratował je dla przyszłych historyków. W późniejszych latach trafiły do instytutu fragmenty „prywatnych” zbiorów C. Kiszczaka (głównie filmy i zdjęcia z Zawratu, Magdalenki i obrad Okrągłego Stołu), archiwum rodzinne i dziennikarskie Jerzego Urbana, papiery Stanisława Cioska, Bohdana Lewandowskiego, Zbigniewa Messnera, Stefana Olszowskiego, jak i słynne dzienniki i duże archiwum Mieczysława Rakowskiego. Ko-

¹⁵ Zob. *Polish Independent Publications, 1976-1990: Guide to the Collection in the Hoover Institution Archives*, comp. by M. Siekierski with Ch. Lazarski, Stanford, CA 1999. Ten spis 2428 niezależnych czasopism i 1376 druków zwartych pozwala poznać stan zbioru z 1992 r. Nabytki późniejsze pozostawiono w kolekcjach indywidualnych, a dublety przekazano do zbiorów krajowych.

¹⁶ Zob. L. Tyrmand, *Dziennik 1954*, oprac. H. Dasko, Warszawa 1999.

lejne redakcje tych dzienników czynione przez autora i materiały uzupełniające dobitnie wskazują, jak ten najważniejszy dokument polityczno-wspomnieniowy lat 80. stopniowo zamieniał się z bieżących zapisków w pieczołowicie zredagowane wspomnienia. Ostatnio placówka otrzymała duże archiwum Edmunda Osmańczyka, którym – według niedawno zmarłej wdowy – nikt w Polsce nie wykazywał zainteresowania.

W XXI w. trafiają do Instytutu Hoovera głównie zbiory spoza Polski, w tym emigracyjne – ze znacznie większych wspomnień archiwum Radia Wolna Europa (audycje, skrypty oraz archiwum wewnętrzne dyrekcji RWE) plus osobne kolekcje wielu pracowników polskiej rozgłośni, jak i archiwum Kongresu Polonii Amerykańskiej z Waszyngtonu (1971-2010). Ze zbiorów emigracyjnych, które przekazano nam w ostatnich kilkunastu latach, należy wymienić papiery Andrzeja Pomiana (Bohdana Sałacińskiego), gen. Wacława Stachewicza, J. Karskiego, jak i ambasadorów PRL: Romualda Spasowskiego i Zdzisława Rurarza.

W całym okresie po 1989 r. instytut utrzymywał bardzo dobre kontakty z Polską, szczególnie z Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych, której kolejni dyrektorzy odwiedzali Stanford. Inne instytucje polskie, z którymi placówka współpracuje, to Ośrodek KARTA, Instytut Pamięci Narodowej, Centralne Archiwum Wojskowe i Wojskowe Biuro Historyczne, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w Warszawie oraz Muzeum Emigracji w Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W latach 1999-2001 Instytut Hoovera podarował Polsce mikrofilmy 18 swoich zbiorów z okresu II wojny – razem półtora miliona klatek. Poza tym w ostatnich kilku latach przekazaliśmy do Archiwum Akt Nowych w Warszawie dodatkowo mikrofilmy i skany emigracyjnych zbiorów J. Karskiego, A. Pomiana i Mieczysława Jałowickiego. W latach 90. instytut organizował staże naukowe dla młodych dyplomatów z krajów dawnego bloku wschodniego. Ponad 30 pracowników polskiego MSZ skorzystało z tego programu. Zimą 2004-2005 r. placówka zaprezentowała w Bibliotece Naukowej Zamku Królewskiego w Warszawie wystawę „Amerykańska przyjaźń – Herbert Hoover a Polska”, która później pokazywana była w Krakowie i Poznaniu, a w następnych miesiącach – w kilku skupiskach polonijnych w Stanach Zjednoczonych. Celem ekspozycji było przybliżenie postaci naszego założyciela i pokazanie wybranych fragmentów bogatych zbiorów archiwalnych instytutu dotyczących Polski. Aby umożliwić korzystanie z naszych zasobów jak najliczniejszemu gronu historyków, szczególnie z Polski, uruchomiliśmy w ostatnich latach program stypendialny. Jest to wsparcie stosunkowo nieduże, ale pozwalające na pokrycie kosztów podróży i parotygodniowego pobytu w Stanford. Wśród ponad 200 badaczy rocznie korzystających z polskich materiałów archiwalnych w czytelni instytutu znajdzie się zawsze paru historyków-stypendystów z Polski. Informacje o tym programie dostępne są na stronie internetowej Instytutu Hoovera¹⁷. W najbliższym czasie pojawi się również oferta specjalnego stypendium dla badaczy działalności politycznej i społecznej Ignacego i Heleny Paderewskich¹⁸. Instytut Hoovera posiada największe poza krajem zbiory źródeł do badania najnowszej historii Polski i jest zainteresowany, aby dokumentację tę udostępnić jak najszerszemu gronu badaczy.

¹⁷ Zob. *Fellowships & Support*, „Library & Archives Newsletter” [online] <http://www.hoover.org/library-archives/about/fellowships> [dostęp 02.07.2017].

¹⁸ Instytut Hoovera posiada duże zbiory dotyczące I. i H. Paderewskich. W 2015 r. Hoover Institution Press wydało odnalezione w archiwum placówki wspomnienia H. Paderewskiej z lat 1910-1920: *Helena Paderewska. Memoirs, 1910-1920*, ed. with an introduction and annotations by M. Siekierski, foreword by N. Davies. Wspomnienia te są również dostępne w tłumaczeniu polskim: H. Paderewska, *Wspomnienia 1910-1920*, oprac. i przypisy M. Siekierski, tłum. z j. ang. L. Bachurska, Warszawa 2015.

Fot. 1. Prezydent Herbert Hoover przed Instytutem swojego imienia, Stanford, 1950. Źródło: Library & Archives of the Hoover Institution at Stanford University

Fot. 2. Odświeżenie Pomnika Wdzięczności Ameryce na Skwerze Hoovera, Warszawa, październik 1922. Źródło: Library & Archives of the Hoover Institution at Stanford University

Fot. 3. Ignacy Paderewski, Herbert Hoover, Józef Piłsudski i ambasador Stanów Zjednoczonych w Polsce Hugh Gibson, Warszawa, Belweder, sierpień 1919. Źródło: Library & Archives of the Hoover Institution at Stanford University

Fot. 5. Przekazanie mikrofilmów zbiorów polskich Instytutu do Polski; od lewej: Herbert Hoover III, wnuk prezydenta, John Raisian, dyrektor Instytutu, Maciej Sikierski, kurator zbiorów europejskich Instytutu, Warszawa, MSZ, maj 1999. Źródło: Library & Archives of the Hoover Institution at Stanford University

Fot. 4. Pierwszy transport materiałów historycznych dla Instytutu Hoovera, Stanford, 1921.
Źródło: Library & Archives of the Hoover Institution at Stanford University

Streszczenie

Biblioteka i Archiwum Instytutu Hoovera na Uniwersytecie Stanford to największa i najobszerniejsza kolekcja źródeł do historii Polski XX w. w Stanach Zjednoczonych. Zasoby, zarówno opublikowane, jak i niepublikowane, są ograniczone zakresem badań instytucji, która w dużej mierze koncentruje się na historii politycznej świata od czasów I wojny światowej. Artykuł zawiera zarys dziejów instytucji i jej polskiej biblioteki oraz zbiorów archiwalnych, jak również wymienia główny wkład kilku ich budowniczych.

Trzy szczególne czynniki sprzyjające rozwojowi polskich kolekcji zasługują na uwagę: polskie sympatie i przyjaźń Herberta Hoovera z Ignacym Paderewskim, rola misji Jana Karskiego w Europie w imieniu Instytutu Hoovera w 1946 r. oraz możliwości gromadzenia poloników, jakie powstały dzięki rewolucji solidarnościowej i upadkowi bloku radzieckiego. W artykule zostały przedstawione niektóre z najważniejszych polskich zasobów archiwalnych zarówno emigracyjnych, jak i tych powstałych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej – materiały funkcjonariuszy komunistycznych i dziennikarzy, które zostały nabyte przez Hoovera po 1989 r.

Słowa kluczowe: Biblioteka i Archiwum Instytutu Hoovera – zbiory polskie i polonijne – Herbert Hoover – Ignacy Paderewski – Jan Karski – Witold Sworakowski.

Summary

An outline of the history of the Polish holdings of the Hoover Institution Library & Archives

The Library & Archives of the Hoover Institution at Stanford University are home to the largest and most comprehensive collection on twentieth-century Poland in the United States. The holdings, both published and unpublished, are limited by the institution's research scope, which is broadly focused on the political history of the world since World War I. The article includes an outline of the history of the institution and its Polish library and archival collections and mentions the principal contributions of several of its builders.

Three special factors favoring the growth of Polish collections will receive attention: Herbert Hoover's Polish sympathies and friendship with Ignacy Paderewski, the role of Jan Karski's mission to Europe on behalf of the Hoover Institution in 1946, and the collecting opportunities created by the Solidarity revolution and the collapse of the Soviet bloc. The presentation will also note some of the most significant Polish archival holdings, both émigré and those created in the Polish People's Republic by communist political functionaries and journalists, acquired by Hoover after 1989.

Key words: Hoover Institution Library & Archives – Polish and Polish diaspora collections – Herbert Hoover – Ignacy Paderewski – Jan Karski – Witold Sworakowski.